वृत्तखातदर्शनाय।

व्यासः। १०। वेधः। ५। अत्र सूक्ष्मपरिधिः $\frac{३९२७}{१२५}$। सूक्ष्मक्षेत्रफलम् $\frac{३९२७}{५०}$। वेधगुणं जातं सूक्ष्मखातफलम् $\frac{३९२७}{१०}$ सूक्ष्मसूचीफलम् $\frac{१३०९}{१०}$। यद्वा स्थूलखातफलम् $\frac{२७५०}{७}$। सूचीफलं स्थूलम् $\frac{२७५०}{२१}$।

इति लीलावत्यां खातव्यवहारः समाप्तः॥

खात्रं, क्ली, (खनु विदारे + "उधिखनिभ्यां कित्।" उणां। ४। १६१। इति ष्ट्रन् किच्च।) खातम्। खनित्रम्। इत्युणादिकोषः॥ दारुणम्। वनम्। सूत्रम्। इति संक्षिप्तसारे उणादिवृत्तिः॥ (जलाधारविशेषश्च। इति उज्ज्वलदत्तः॥)

खाद, ऋ भक्षणे। इति कविकल्पद्रुमः॥ (भ्वां-परं-सकं-सेट्। ऋदित्।) ऋ, अचखादत्। इति दुर्गादासः॥

खादकः, त्रि, (खाद् भक्षणे + ण्वुल्।) ऋणग्रहीता। खातक इति ख्यातः। इति मिताक्षरा॥ भक्षकः। यथा,—

"विक्रयेणोविनिमयेर्दत्त्वा गोमांसखादके।
व्रतं चान्द्रायणं कुर्याद्वधे साक्षाद्वधी भवेत्॥"
इति प्रायश्चित्ततत्त्वे गोभिलः॥

खादनं, क्ली, (खाद् + भावे ल्युट्।) भक्षणम्। आहारः। (खादति चर्व्वयत्यनेन इति।) दन्ते पुं। इति हेमचन्द्रः॥

खादितं, त्रि, (खाद् + क्तः।) भक्षितम्। इत्यमरः। ३। १। ११०॥ खाओया इति भाषा॥ ("अग्निं खादितं पीतं लीढं कोष्ठगतं नृणाम्। तज्जीर्य्यति यथाकालं शोधितं पित्ततेजसा॥" इति शारीरस्थाने चतुर्थेऽध्याये सुश्रुतेनोक्तम्॥)

खादिरसारः, पुं, (खदिर + स्वार्थे अण् ततः षष्ठीतत्पुरुषः।) खदिरवृक्षनिर्य्यासः। खयर इति भाषा॥ तत्पर्य्यायः। खादिरः २ अक्षुतसारः ३ सप्तसारः ४ रङ्गदः ५ रङ्गः ६। अस्य गुणाः। कटुत्वम्। तिक्तत्वम्। उष्णत्वम्। कफवातव्रणकण्ठामयनाशित्वम्। रुचिकारित्वम्। दीपनत्वञ्च। इति राजनिर्घण्टः॥ खदिरसारोऽपि पाठः॥ (यथा,—

"विना खदिरसारेण हारेण हरिणीदृशाम्।
नाधरे जायते रागो नानुरागः पयोधरे॥"
इति उद्भटः॥)

खादुकः, त्रि, (खादति हिनस्ति इति। खाद् + उन् संज्ञायां कन्।) हिंसालुकः। इति हारावली॥

खाद्यं, त्रि, (खाद्यते इति। खाद् + कर्म्मणि ण्यत्।) भक्षणीयद्रव्यम्। यथा,—

"कस्त्वं भद्रखलेश्वरोऽहमिह किं घोरे वने स्थीयते
शार्दूलादिभिरेव हिंस्रपशुभिः खाद्योऽहमित्याश्रया।" इत्युद्भटः॥

खानपानं, क्ली, (धातूनामनेकार्थत्वात् खे भक्षणे + भावे ल्युट् खानम्। पा पाने + भावे ल्युट् पानम्। खानेन सह पानं यद्वा खानञ्च पानञ्च तयोः समाहारः।) कठिनद्रवद्रव्ययोर्गलाधःकरणम्। खाना पिना इति हिन्दी भाषा॥ यथा, गारुड़े नीतिसारे १०९ अध्यायः।

"सद्भावेन हि तुष्यन्ति देवाः सत्पुरुषा द्विजाः।
इतरे खानपानेन वाक्प्रदानेन पण्डिताः॥"

खानिः, स्त्री, (खन + इन्। पृषोदरात् वृद्धिः।) खनिः। इति हेमचन्द्रः॥

खानिकं, क्ली, (खानेन खननेन निर्वृत्तं इति ठञ्।) कुद्यच्छेद्यम्। इति त्रिकाण्डशेषः॥ देयालेर गर्त्त इति भाषा॥

खानिलः, त्रि, (खानं खननं शिल्पत्वेनास्त्यस्य। इति बाहुलकात् इलच्।) भित्तिचौरः। इति शब्दरत्नावली॥ सिंदेल चोर इति भाषा॥

खानी, स्त्री, (खानि + वा ङीष्।) खनिः। इति शब्दरत्नावली॥

खानोदकः, पुं, (खानाय पानार्थं उदकमत्र।) नारिकेलः। इति त्रिकाण्डशेषः॥

खापगा, स्त्री, (खे आकाशे स्थिता खात् आगता वा आपगा नदी।) गङ्गा। इति हेमचन्द्रः॥

खारः, पुं, (खं अवकाशमाधिक्येन ऋच्छतीति। ऋ + अण्।) खारीपरिमाणम्। इति हलायुधः॥

खारिः, स्त्री, (खं मध्यावकाशं आरातीति। आ + रा + इन्।) खारीपरिमाणम्। इति भरतधृतहलायुधः॥

खारिकं, क्ली, (खारि + संज्ञायां कन्।) महापारेवतम्। इति राजनिर्घण्टः॥

खारिम्पचः, त्रि, (खारिं खारीपरिमितधान्यमित्यर्थः पचतीति। पच् + "परिमाणे पचः।" ३। २। ३१। इति खश् + ततो सुम्।) खारिपरिमितान्नादिपाककर्त्ता। इति व्याकरणम्॥

खारी, स्त्री, (खं मध्यावकाशं आरातीति। आ + रा + इन्। "ऋदिकारान्तादक्तिनः।" ४।१।४५। इत्यस्य वार्त्तिं इति पक्षे ङीष्।) परिमाणविशेषः। इत्यमरः। २। ९। ८८॥ यदाह तट्टीकायां भरतः।

"पलं प्रकुञ्चकं मुष्टिः कुड़वस्तच्चतुष्टयम्।
चत्वारः कुड़वाः प्रस्थश्चतुःप्रस्थमथाढ़कम्॥
अष्टाढ़को भवेद्द्रोणो द्विद्रोणः शूर्प उच्यते।
सार्द्धशूर्पो भवेत् खारी द्वे खार्य्यौ गोण्युदाहृता॥
तामेव भारं जानीयात् वाहो भारश्चतुष्टयम्॥"
"षोड़शद्रोणपरिमाणम्।" इत्यमरटीकायां स्वामी लीलावती च॥ गोणीचतुष्टयम्। तत्तु षष्ट्यधिकचतुःसहस्रपलानि। पाँचशत वारशेर इति भाषा। इति वैद्यकपरिभाषा॥ द्रोणचतुष्टयम्। यथा,—

"चतुराढ़को भवेद्द्रोणः खारी द्रोणचतुष्टयम्॥"
इति स्मृतिः॥

खारीकं, त्रि, (खारीं खारीवापमर्हतीति। "खार्य्या ईकन्।" ५। १। ३३। "केवलायाश्चेति वक्तव्यम्।" इति वार्त्तिं इति ईकन्।) खारीक्षेत्रम्। खारीपरिमितबीजवपनोपयुक्तक्षेत्रम्। तत्पर्य्यायः। खारीवापः २। इत्यमरः। २। ९। १०॥

खारीवापः, त्रि, (खारी तत्परिमितधान्यं उप्यते ऽत्र। वप् + अधिकरणे घञ्।) खारीकः। इत्यमरः। २। ९। १०॥ (खारीं वपतीति। वप् + कर्त्तरि अण्। धान्यादिवपनकारी॥)

खिखिः, स्त्री, (खिरित्यव्यक्तशब्देन खेटति भीरूणां भयमुत्पादयतीति। खि + खिट् + डः। पृषोदरात् साधुः।) किखिः। इति क्वचित् त्रिकाण्डशेषे पाठः॥ खाँकशेयाली इति भाषा॥

खिङ्गिरः, पुं, (खिं अव्यक्तध्वनिविशेषं किरति विक्षिपतिभावेन शब्दं करोतीत्यर्थः। कृ + कः। पृषोदरात् खत्वेन साधुः।) शिवाभेदः। खाँकशेयाली इति भाषा। खड्गाङ्गम्। तत्तु शिवस्यास्त्रम्। वारिवालकम्। तत्तु गन्धद्रव्यम्। इति विश्वो हेमचन्द्रश्च॥

खिट, भयभीषयोः। इति कविकल्पद्रुमः॥ (भ्वां-परं-भये अकं-भयोत्पादने सकं-सेट्।) भीषा खतो भयोत्पादना। खेटति जनो व्याघ्राद्बिभेतीत्यर्थः। खेटति व्याघ्रो जनं भीषयते इत्यर्थः। इति दुर्गादासः॥

खिद, शू प औ परिघाते। इति कविकल्पद्रुमः॥ (तुदां-परं-सकं-अनिट्।) शू प, खिन्दति दुष्टं राजा। औ, खेत्ता। इति दुर्गादासः॥

खिद, ड ध य औ दैन्यके। इति कविकल्पद्रुमः॥ (दिवां-रुधां च-आत्मं-अकं-अनिट्।) दैन्यकसुपतप्तीभावः। ड ध, खिन्ने तेष्वेव ये द्रव्यम् दीयमानं न गृह्णते। इति हलायुधः॥ ड य, खसुखनिरभिलाषः खिद्यते लोकहेतोरिति शाकुन्तले। औ, खेत्ता। इति दुर्गादासः॥

खिदिरः, पुं, (खिद्यते क्षयापक्षेण दुःखेन तपसा वा। यथायथं युत्पत्तिर्ज्ञातव्या। खिद् + "इषिमदि-सुदि-खिदीति।" उणां। १। ५२। इति किरच्।) चन्द्रः। इत्युणादिकोषः॥ दीनः। तापसः। इति संक्षिप्तसारे उणादिवृत्तिः॥

खिद्यमानः, त्रि, (खिद् + ताच्छील्ये चानश्।) खेदयुक्तः। दैन्यग्रस्तः। उपतप्तः। यथा,—

"खिद्यमानन्तु तं दृष्ट्वा सूर्य्यः क्षणात्मजं तदा।"
इति शाम्बपुराणे सूर्य्यस्तवः॥

खिन्नः, पुं, (खिद् दैन्ये + "स्फायि तञ्चिवञ्चीति।" उणां। २। १३। इति रक्।) रोगः। दरिद्रः। इति सिद्धान्तकौमुद्यामुणादिवृत्तिः॥

खिन्नः, त्रि, (खिद् + क्तः।) दैन्यग्रस्तः। खेदयुक्तः। यथा, श्रीभागवते।